

ДІН ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Укенов Али Сайлауұлы

ukenali@mail.ru

Гумилев атындағы ЕҰУ (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Ukenov Ali

ukenali@mail.ru

I.N. Gumilyov ENU (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Аңдатпа. Мақалада діннің халықаралық қатынастарда орын алған маңызды рөлі қарастырылады. Сондай-ақ, халықаралық қатынастар теориясындағы дін тарихы және діннің халықаралық қатынастарға әсер етуінің бірқатар тәсілдері талқыланады. Қорытынды бөлімде діннің халықаралық қатынастардағы маңыздылығы, сонымен қатар «Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары съезінің» әлемдік аренадағы рөлі көрсетілген.

Түйін сөздер: Дін, халықаралық қатынастар, секуляризация, жаһандану, ксенофобия.

Кіріспе

Жаңа ХХІ ғасыр жаһандану, яғни интеграция мен бірігу процесі ретінде танылып, әлемдік қауымдастықтың бірлігін күшейтеді деген үміт берсе де, алғашқы қадамын ыдыраушылыққа бастайтын сұрапыл оқиғадан бастады.

2001 жылы 11 қыркүйекте АҚШ, Нью-Йоркте орын алған террористік актілердің салдары ксенофобияны күшейтті, мұсылмандарға деген көзқарасты нашарлатты, ксенофобияның артуына себеп болды, саяси күн тәртібін өзгертті, терроризмге қарсы соғыс жариялатты, әсіресе бұл оқиға халықаралық қатынастарда «жаңа әлем тәртібін» орнатуға бағытталған ойларды туындатты.

Бұл оқиғаға дейінгі болған халықаралық қатынастар жүйесіндегі «әлем тәртібі» 1648 жылы қол қойылған Батысфалия бейбітшілік келісіміне негізделген еді. Бұл келісімге қол қоюдың алғышарттары ретінде Еуропада орын алған 1618-1648 жылдары арасындағы, 30 жылға созылған діни қақтығыстар деп айтуға болады. Осы келісім себебінен, 1979 жылғы Иран оқиғасы мен 2001 жылғы 9 қыркүйек оқиғасы орын алғанға дейін, халықаралық қатынастар теориясында дінді аса маңызды зерттеу объектісі ретінде қарастырмай келді.

Сонымен қатар, әлеуметтану ғылымында ұзақ уақыт бойы үстемдік еткен секуляризация теориясы, яғни заманауи қоғам мен діннің үйлеспейтіндігі туралы теория, халықаралық қатынастардың дінге деген көзқарасына әсер етпей қоймады. Өйткені, дін өзінің әлеуметтік мәнін жоғалтады деген бұл теория ХХ ғасырдың аяғына дейін өз үстемдігін жүргізіп келді.

Зерттеу әдіснамасы

Бұл ұсынылып отырған зерттеу жұмысында діннің халықаралық қатынастардағы рөліне көңіл бөлінді. Алдымен діни фактордың халықаралық саяси аренадан шығуы қолға алынса, кейін діни фактордың бұл аренаға қалай қайта оралғанына талдау жасалды. Мақалада аталып өткендей, халықаралық қатынастар теориясы аталмыш себептермен көп уақыт бойы дін мәселесіне назар аудармағандықын, бұл мақалада саясаттану, тарих, антропология және әлеуметтану сияқты пәнаралық, тарихи, логикалық зерттеу әдістерін қолданылды. Себебі халықаралық қатынастар пәнінің ғалымдары тарапынан дін мәселесіне салғырт қаралғандықтан, осы мәселені зерттеген басқа пән ғалымдарының еңбектеріне жүгінуге тура келді.

Халықаралық қатынастар теориясындағы дін: қысқаша тарихы

ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың көп бөлігінде халықаралық қатынастар теориясы болсын, әлеуметтік ғылымдар теориялары болсын дінді зерттеу объектісі ретінде қарастырмады. Яғни, соңғы уақытқа дейін әлеуметтік ғылымдар теориясы бойынша және халықаралық қатынастар теориясы бойынша дін маңызды деп саналмады десек болады. Бұлардың ұстанымына әсер еткен негізгі екі фактор бар. Біріншісі 1648 жылы орын алған Батысфалия келісімі болса, екіншісі ретінде ХІХ ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басына дейін үстемдік жүргізген секуляризация теориясы деуге болады.

Бірінші факторға көз жүгіртсек, Батысфалия келісімінен кейін, дін халықаралық қатынастардың бейбіт, тұрақты әрі ақылға негізделіп дамуына кедергі жасайды деген сенім пайда болды. Бұл келісімге қол қоюға алғышарт болған 1618-1648 жылдары арасындағы Еуропада орын алған католиктер мен протестанттар арасындағы дінге негізделген соғыс себеп болды. Осылайша дін, әсіресе христиан діні қатыгездік пен соғыс себебі ретінде қарастырылды. Ал бейбіт өмір мен халықаралық қатынастардың дамуын мақсат еткен елдер үшін дінді қарым-қатынас құрудағы басты фактор санатынан алынып тасталуына кеңес берілді.

Роберт Х. Джексон, Британдық Колумбия университетінің саяси ғылымдар кафедрасының профессоры, Жаһандық келісім («The Global Covenant») атты еңбегінде былай дейді: «Батысфалия келісімі – дінге негізделген қақтығыстар мен кикілжіндердің алдын алу үшін жасалған келісім. Батысфалия келісімінен бастау алатын егемен мемлекет тұжырымы, осы 1648 жылға дейінгі мемлекеттер арасындағы қажетсіз (діни негіздегі) саяси қарама-қайшылықты төмендету үшін пайда болған», – деп санайды [1, 366 б.].

Сонымен, әлемдік саяси аренада мемлекеттер мен үкіметтер арасындағы қатынастардың негізгі себебі ретінде діни мотивтер мен қағидалардың болмауы 1648 жылы Батысфалия келісімінен кейін Еуропада құрылған халықаралық қатынастардың негізгі принципінің нәтижесі болып табылады. Уақыт өте келе бұл халықаралық қатынастар қағидасы мен принциптері бүкіл әлемге еуропалық ықпалдың кеңеюімен таралды, яғни империализм, отарлау және сауда экспансиясы арқылы орнықты.

Діннің халықаралық қатынастарда салғырт қаралуына себеп болған екінші фактор болып саналатын секуляризация теориясы XIX ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басында пайда болды. Бұл теорияны әлеуметтану ғылымының көрнекті өкілдері Огюст Конт, Карл Маркс, Макс Вебер және Эмануель Дюркгейм де қолдап, олардың тарапынан дін болашақта маңызды әлеуметтік және саяси күшін жоғалтады деген болжамдар да жасалынды [2, 57 б.]. Ал діннің саяси шешімдерге болсын, қоғамдық маңызы бар мәселелерге болсын қайта өзінің ықпалын орнатады деген болжамдар ол кездері тіпті жасалмады [3, 32 б.].

Осылай, әлеуметтану ғылымының негізін қалаушы теоретиктерінің дінге қатысты болжамдары бүкіл әлеуметтік ғылымдар саласына ықпал жасады. Әрине халықаралық қатынастар саласы да бұл ықпалдан тыс қала алмады.

Осы орайда, халықаралық қатынастар пәніне әсерін тигізген әлеуметтану ғылымының негізін қалаушы тұлғалардың дінге қатысты ойларын келтіру орынды деуге болады.

Мысалы, Дюркгейм, дінді қоғамға табынудың, құрметтің бір көрінісі ретінде көрсетті. Яғни, бір адам туылып-өскен ортасындағы дінге сенгені, ол өзінің сол қоғамдағы адамдардың сенімі мен нанымына құрмет көрсеткен түрі деп тұжырымдайды [4, 47 б.].

Маркс өз кезегінде дін бұл табиғаттың ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қатынастардың күштері алдындағы адамдардың нақты дәрменсіздігінің көрінісі деп біледі. Басқарушы элита тарапынан дін адамдарды басқару құралы болып, олардың экономикалық мақсатына жету үшін адамдарды құл етудің ерекше формасы деп біледі. Осылайша, ол «дінді – бұл жансыз тәртіптің рухы сияқты, езілген жаратылыстың

күрсінісі, жүрексіз әлемнің жүрегі деп біліп, «дін халық үшін апиын» деген тұжырымды алға тартады. Яғни, адам баласы қоғам ішіндегі «мықтылардан», бай-қуатты элиталардан қорғана алмағанда, құқықтарын талап ете алмағанда дінге бас ұрып, тылсым күштерден көмек іздейді деген. Бәлкім, элиталар дінді халыққа әдейі сіндіріп, бұл өмірдегі тағдырына элиталар емес, тылсым күштерді жауапты етіп қояды [5, 59 б.].

Осылайша, дінді халықаралық қатынастарға төрт жақтан әсер ете алатын әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыра аламыз: Ең алдымен, халықаралық қатынастарды қалыптастырушылар – адамдар екенін ұмытпауымыз қажет. Яғни адами фактор зерттеушінің назарынан ешқашан тыс қалмауы тиіс. Олардың діни көзқарастары мен сенімдері ескерілуі қажет. Екіншіден, саясаткерлердің келген ортасына, қоғамына, оларды сол міндетке бекіткен халықтың басым көпшілігі ұстанатын дінге назар аударылуы қажет. Осы тұрғыда, саясаткердің жеке, мамандандырылған көзқарасы болғанына қарамастан, оның іс-әрекеті халық арасында кең таралған наным-сенімдер мен құндылықтар шеңберімен шектелуі мүмкін екенін ескеру қажет.

Үшіншісі, діннің саясатқа әсері, дінді саяси заңдылықтың (legitimacy) қайнар көзі ретінде пайдалануға болатындығында. Еуропада ағартушылық дәуірі келгенге дейін, дін саяси заңдылықтың бірден бір қайнар көзі ретінде есептелді. Осылайша адамдарды басқару құқығы құдайдан беріліп, адамдарға, бұқара халыққа бұл басқару формасына еш сын, еш қарсыластық таныту құқығы танылмады. Алайда, қазіргі кезде саяси заңдылықтың бірден бір қайнар көзі – халық екені мәлім. Дегенменде, әлі де болса дін кейбір жағдайларда өзінің күшін көрсетуде. Мысалы, соғысты әлі де «қасиетті соғыс» ұраны арқылы ақтауы халықаралық қатынастарда кездесіп тұрады. Сонымен қатар, халыққа «жәннат» сияқты діни терминдерді қолданып, уәде етіліп жатқан оқиғалар да орын алып жатқаны жасырын емес. Тіпті қазіргі кезде дін маңызды емес болып бара жатыр деп сенетіндер де, діннің көптеген қызмет түрлерін заңдастыра (legitimacy) алатынын мойындайды.

Төртіншісі, дін бір шекаралық аймақтан екінші шекаралық аймақ мәселесіне айнала алады. Мысалы, фундаменталистік қозғалыстар 1970-ші жылдары, бір шекаралық аймақтан екінші шекаралық аймаққа аз уақыт ішінде таралып, Әл-каеда, Бокохарам, ДАИШ сынды трансұлттық террористтік ұйымдар құру қабілетіне ие бола алады. Сонымен қатар, діннің қазіргі халықаралық қатынастарда тек жағымсыз жағы ғана емес, жағымды жақтары да бар екендігін айта кету қажет. Солардың бір мысалы, дін конфессияаралық және өркениетаралық диалог құралы ретінде бейбітшілікті орнатудағы маңызды рөлін айтуға болады. Әсіресе, соңғы жылдары діни актерлер (Далай Лама, Рим Папасы, ислам шейхтары сынды

тұлғалар, бұл жерде Ұлыбританиядағы Тарих Рамадан деген әйгілі ислам тұлғасын мысал ретінде келтіруге болады) жанжалдар мен қақтығыстарда екі жақты бейбіт шешімге шақыруда медиаторлық функцияларды жақсы атқарып келе жатқаның да айта кету жөн.

Қайта жаңғырған дін және халықаралық қатынастар

Дін Батысфалиялық сүргіннен аман қалды, дін әлемдік саясатқа қайта оралды. Әлеуметтанулық зерттеулер де алғашқылардың бірі болып діннің жаһандық қайта жаңғыруын байқады [6, 1 б.]. Осылайша халықаралық дәрежеде, академиялық ортадан саяси лидерлер ортасына дейін: дін халықаралық тұрақтылыққа қауіп төндіре ме, әлде бұл бейбітшілікті насихаттау құралы бола ала ма?, сұрағы төңірегінде ой қозғады. Әсіресе Қырғи қабақ соғыстың аяқталуы, 1979 Иранда орын алған Ислам төңкерісі, 2001 жылғы террористтік шабуыл және т. б. себептер көрінісінің салдары ретінде дін қайта күшейіп, әлемдік аренада саяси пікірталастар мен академиялық зерттеулер нысанына айнала бастауы бұл сұрақтардың өзектілігін арттыра берді. Белгілі ғалымдардың болжамдарына қарамастан, дін халықаралық аренаға қайта оралды [7, 23 б.]. Діннің саяси арена мен қоғамдық пікірталастың ортасына оралуы көптеген ғалымдарды ағартушылық дәуірінен бері қалыптасып келе жатқан теорияларды, соның ішінде секуляризация теориясын қайта қарап, баға беріп, жаңа көзқараспен бағалауға мәжбүр етті.

Осы процестің нәтижесінде көптеген ғалымдар, соның ішінде, кезінде бұл теорияның жақтаушысы болған П. Бергер де, бұл теория қате деген тұжырымға келеді [8, 2 б.]. Осылайша, бір кездері жүйелі теория болып саналған секуляризация теориясы уақыт өте келе әлеуметтанулық деректер тұрғысынан да, тарихи тұрғыдан да сын көтермейтін жағадайға келді [9, 13 б.].

Діннің қайта оралуын немесе секуляризация теориясының жалған болып шыққандығын алғашқы болып Давид Мартин атап өтті. Ол өзінің «Діни және зайырлылық: Зайырлануды зерттеу» («The Religious and the Secular: Studies in Secularization») атты еңбегінде: «Секуляризация ғылыми ұғым емес, бұл дінге қарсы идеология құралы», – деп анықтама беріп кеткен болатын.

Сонымен, діннің қайта жарыққа шығу жолдары мен әлеуметтану саласы ғалымдары тарапынан оны қайта мойындауы туралы пікірлер көрсетілді. Дегенменде, дін саласының халықаралық қатынастарда еленбей келген себебін Петито мен Павлос: «Батыс академиясына ағартушылық дәуірінің ықпалы әлеуметтік ғылымдарға ғана емес, сонымен бірге, халықаралық қатынастар пәнінің генетикалық кодына

да ықпалы мықты секуляристік дақ түсірді», – деген оймен бөлісіп, түсіндірді [10, 1 б.].

Ал Скотт Томас болса, Батысфалия ықпалының ерекше болғандығын жасырмады [11, 31 б.]. Халықаралық қатынастар үшін Батысфалия келісімі – бұл маңызды тарихи оқиға екендігі жасырын емес. Бұл келісімге, «Рим империясы дәуірінен бергі ең жойқын болып саналатын – Отыз жылдық соғысты (1618-1648) – аяқтап, христиандық Еуропаның бытыраңқылығын күшейтіп, біздің қазіргі халықаралық тәртіптің негізгі қағидаларын орнатқан келісім», – деген баға берді Холсти [12, 122 б.].

Осы соғыстан бітіп, келісімге қол қойылғаннан кейін, Еуропадағы жергілікті князьдар, феодалдар өз араларындағы дау-дамайларды шешуде дін авторитетінен, дін делдалдығынан алшақтау үшін барын салды.

Дінге деген мұндай көзқарас шіркеуге тиесілі билік пен байлыққа деген қызығушылықтан туындағаны анық. Алайда, дінді мемлекет бақылаған жағдайда ғана бейбітшілік пен діни плюрализмге қол жеткізуге болады деген либералды көзқарастың сол уақыттан бастап басым болғаны да жасырын емес [13, 77 б.]. Осылайша дін жекешелендіріліп, саясаттан шеттетіліп, ұлттандырылды. Мысалы, Англикан шіркеуі сияқты әр ұлтқа тиесілі шіркеулердің қуаты күшейе бастады, бүкіл Еуропаға үстемдік жүргізген Католик шіркеуінің беделі азайды [12, 40 б.].

Осылайша, ескі тәртіптің негізі болған дін, шіркеу беделінің төмендеуі халықаралық тәртіпті қайта қарастыру қажеттілігіне әкелді. Батысфалия келісімі барлық тараптардан 1555 жылы Аугсбургте жасалған бейбітшілік келісімін де мойындауды талап етті. Ол жылғы келісімге сәйкес әр князь, әр басшы өз мемлекетінің дінін анықтайды. Яғни «Кімнің патшалығы, оның діні» деп аударылған "cuius regio, eius Religio" қағидатын мойындау қажеттілігін еске салып, әр князьдық, өздерінің дінін өздері анықтайтын болды. Сонымен қатар, әр мемлекеттің азаматтары бірінші кезекте көрші державалардың немесе католик шіркеуінің трансұлттық билігіне емес, үкіметінің заңдарына бағынады деген шешім қабылданды. Дінді мемлекетке бағындыру діннен туындаған қауіпті тоқтату, дербес, егемен мемлекетер құру арқылы ғана жүзеге асырылады деген ойлардан шықты [14, 163 б.]. Кейбіреулер, бұны діни алауыздықтың алдын алу мақсатындағы мәжбүрлі шара деп бағалап, ол замандағы басшылардың қоғамды «күшпен» зайырландыруға мәжбүр болғандығын алға тартады [15, 27 б.].

Жаңа жүйе мемлекеттердің егемендігіне және олардың ішкі істеріндегі тәуелсіздігіне негізделген. Ақырындап шіркеудің күші, мемлекеттің күші артқан сайын азая бастады. Батысфалия жүйесі сонымен қатар дінді сыртқы саясаттың негізінен де ығыстырып, саяси реализм мен рационалдыққа жол ашып, үкіметтің зайырлы принципін орнатты. Осылайша, мемлекетаралық, халықаралық қатынастарда тек өздеріне тиімді,

экономикалық, саяси мүдделеріне қайшы келмейтін қатынастар орныға бастайды және бұл қатынастарға діни негізде араласуға тыйым салынды. Осы тұрғыда дінге халықаралық тәртіп пен қауіпсіздікке төнген қауіп ретінде қарай бастады [7, 54 б.].

Нәтижесінде, дүниеге келген халықаралық жүйе діннен бас тартудан басқа жол таппады. Халықаралық теорияның бірі болған либерализм де, осылай діни негіздегі соғыстардың қатыгездігінен азат ететін жүйе ретінде дүниеге келеді.

Жалпы либерализмнен басқа, халықаралық саясаттағы көзқарастардың көпшілігінде дінге қарсы көзқарас азды-көпті айқын көрінеді. Әрине, ерекшеліктер барлық дәстүрлерде бар, бірақ жалпы ереже бойынша зайырлылық көзқарасы басым болып келеді.

Сол көзқарастардың тағы бірі ретінде реалистік дәстүрді келтіруге болады. Реалистік дәстүр егемен мемлекеттер арасындағы қатынастар билік (power) ұғымы мен егемендік ұғымына негізделіп құрылады деген ойды ұстанады [16, 32 б.]. Реалистердің пікірінше, мемлекет – өзінен басқа жоғары билікті танымайтын, тәуелсіз және автономды бірлік. Реалистер тарапынан мемлекеттік егемендікке баса назар аударуы, халықаралық тәртіптің Батысфалиялық келісімінде жатыр және дін бұдан былай, саясатта, қоғамдық қарым-қатынастар мен халықаралық қатынастарда рөл ойнамауы керек деген «секуляризация жорамалымен» ұштасады [17, 15 б.].

Осыған қоса, халықаралық қатынастардағы дінді елемей ағарту дәуіріне негізделеді. XVIII-XIX ғасырлардағы Конт, Дюркгейм, Маркс, Вебер және Ницше сияқты ойшылдар діннің орнын ғылым, рационалдылық басады деп сенген. Тіпті Ницшенің «Құдай өлді» деген тезисі христиан сенімі мен оның құндылықтарының әлсіреуінің бір көрсеткіші десек те болады. Вебер де өз кезегінде діннің, діни идеологиялардың орнына зайырлы, ақылға қонымды, рационалды принциптер келеді деп болжаған. Осы ойшылдардың барлығы индустриялық заманда әлемнің пайда болуын, өмірдің мәнін және т.б. өміріміздегі маңызды мәселелерді ғылым күші арқылы түсіндіруге болатынына сенді.

Ағартушылықтың маңызды элементі қоғам мен адамның мінез-құлқын басқарудың негізі ретінде рационализмді, ақыл мен ғылымды насихаттау болды. Дін қоғамға қауіп ретінде қарастырылды. Тиісінше, олардың барлығы өз теорияларында оны маргиналдандырудың жолдарын тапты. Мемлекет басшылары мемлекетті басқаруда ғылыми және рационалды қағидаларды басшылыққа алуы қажет деп санала бастады. Оның үстіне, жеке мінез-құлықты ғылым мен ақыл-ой арқылы түсіну қажеттілігі туындап, адамның мінез-құлқын түсінуге арналған психология сынды ғылымдар пайда болды. Басқаша айтқанда, ойшылдардың көбі діннің маңызды әлеуметтік рөлі бар екенін мойындаса да, келешекте маңызы

құлдырайды деген болжам жасады. Осылайша, кезінде діни мекемелердің қарамағында болған білім беру, денсаулық сақтау мәселелері сияқты әлеуметтік институттар заманауи қоғамда мамандандырылған мекемелер күзіретіне ауысқан.

Саясаттануда бұл парадигма модернизация теориясы деп атала бастады. Модернизация теориясы ең алдымен қоғамды дәстүрлі және заманауи деп ажырата бастады. Бұл теория дінді дәстүрлі қоғамның бөлігі ретінде есептеп, заманауи қоғамнан тыс қалдыруға тырысты. Сәйкесінше урбанизация, экономикалық модернизация міндетті түрде діннің құлдырауына әкеледі деп болжанды. Осы теорияға сәйкес шағын және біртектес қауымдастықтар дінді әлеуметтену мақсатында, қоғам ішіндегі тәртіпті сақтау мақсаты мен қатаң ережелерді сақтауда пайдаланса, урбанизация, индустриализация дәуірінде адамдар үлкен қалаларға қоныс аударған кезде, тек дінге ғана негізделмеген өмір салтын таңдауы көбейіп, алуан түрлі әлеуметтену жолдары пайда болып, діни негізден алшақтайды делінген. Модернистердің пікірінше, дін енді қажеттілік емес, тек адамның қалауына байланысты, әрі бос уақытты өткізуге арналған институттардың бірі ретінде саналады [18, 17 б.]

Демек, діндар болу – бұл қоғамның қысымынсыз әр адамның жеке таңдауы деп есептеледі. Сонымен қатар, бұқара халық арасында сауаттылық деңгейінің жоғарылауы, бір кездері элитаға ғана қол жетімді ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік берді. Тиісінше, сауаттылық адамдарға діни мәтіндерді өз бетінше оқып, түсінуге мүмкіндік берді. Бұған қоса, бұқаралық білім беру және коммуникациялық технологиялар, соның ішінде интернет, бұл мүмкіндіктер мен идеялардың еркін ағындарын арттырды. Өз кезегінде бұл модернистік көзқарасқа, яғни қоршаған әлемді түсіндіруде ғылымның үстемдігіне және діннің рөлінің төмендеуіне әкелді. Мысалы, иудейлік-христиандық әлемде жаратылыстың жеті күндік тұжырымдамасы, үлкен жарылыс пен эволюция теориясы арқылы сынға ұшырайды. Сондай-ақ, ғылым тығырықтан шығу, қиын мәселелерді шешуде де дінді алмастыратын институт ретінде қарастырыла бастайды.

Қысқаша айтқанда, діннің орнына саяси идеологиялар (либерализм, коммунизм, фашизм және т. б.) мен зайырлылық принциптер орныға бастады. Қоғам неғұрлым заманауи болса, ол соғұрлым зайырлы болады. Тіпті, билікті заңдастыруда діннің күшіне емес, халықтың ерік-жігеріне, дауысына негізделген демократиялық институттар ортаға шықты.

Алайда, XX ғасырдың ортасында орын алған 2 дүниежүзілік соғыс, атом бомбасының пайда болуы, 1960-1980 жылдар арасындағы қырғи-қабақ соғысы осы идеологияларды қайта қарастыруға түрткі болған экзистенциалды дағдарыс тудырды. Тіпті сол жылдар тек діни жаңғырумен ғана емес, көптеген субмәдениеттердің ортаға шығуымен де есте қалды. Өйткені

дінді жоққа шығарған зайырлы идеологиялар (либерализм, коммунизм, фашизм және т. б.) адамдардың рухани қажеттіліктерін қанағаттандырмайды. Осыған қоса, XX ғасырдың соңында КСРО-ның құлдырауы да діни жандануға түрткі болып, әлем бойынша дін жаңғыруы орын алады.

Харви Кокс бір кездері дін құлдырап, біз «зайырлы қалада» өмір сүреміз деп мәлімдесе, 1984 жылы жарыққа шыққан «Зайырлы қаладағы дін» атты еңбегінде, өзінің көзқарасынан айнығанын, діни фундаментализммен қоса, жалпы халық арасындағы діндарлықтың артып келе жатқандығын байқағандығын мәлімдеген [19, 35 б.]. Ал Родни Старк болса, әуел бастан секуляризация теориясы эмпирикалық шындыққа жанаспайтынын айтқан [20, 250 б.].

Дегенменде, бұл тұрғыда пікірталас әлі де жалғасуда. Себебі, секуляризация теориясының жақтастары да бар, бұл теорияны сынайтындар да жеткілікті. Алайда, халықаралық қатынастар тарапынан болсын, қоғамдық, саяси аренада болсын діннің рөліне қызығушылық жаңа қарқын ала бастағаны айқын.

Қорытынды

Қорытындылай келе, дін және халықаралық қатынастар қарым-қатынасының үлкен тарихы бар. XVII ғасырдың ортасынан бастап осы күнге дейін дінге деген көзқарас бірнеше формаға ие болды. Бұл қарым-қатынастарға Еуропада орын алған соғыстардан бастап, ғылым-білімнің дамуы, технологияның ілгерілеуі, сонымен қатар адамзат тарихындағы ең сорақы болып саналатын 2 дүниежүзілік соғыстар да өз әсерін тигізді. Дегенмен, әлі де болса халықаралық қатынастар пәні ішіндегі теориялар, реализм, либерализм және т. б., дінге деген айқын ұстанымымен танылмады. Бірақ, халықаралық қатынастарға әсері мен ықпалы көп саясаткерлердің көзқарасына діни құндылықтардың да ықпалы бар екені де жасырын емес.

Бұл мәселе әлі де болса ауқымды түрде зерттелмеген объектілер қатарына жатқызылып, әлемде орын алып жатқан оқиғаларға байланысты өз өзектілігін жоғалтпағандығын айтуға болады. Әсіресе елімізде 17 жыл бойы дәстүрге айналып, 2003 жылдан бері әр 3 жыл сайын өткізілетін «Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съезі» бар екендігіне назар аударсақ, діни нормалар мен дәстүрлердің халықаралық аренада орын алған дауларды медиация арқылы шешудегі рөлі маңызды екендігін байқауға болады. Осылайша, діннің халықаралық қатынастардағы рөлі әлі де болса егжей-тегжейлі зерттелуі қажет екендігін алға тартамыз.

List of references

- 1 Robert H. Jackson. *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 366.
- 2 Appleby R. Scott. *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. – New York: Rowman and Littlefield, 2000. – P. 429.
- 3 Fabio Petito, Pavlos Hatzopoulos. *Religion in International Relations: The Return from Exile*. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – P. 286.
- 4 Emile Durkheim. *The Elementary Forms of Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swain. – London: George Allen and Unwin, 1964. – P. 454.
- 5 Jonathan Fox. *Religion as an Overlooked Element of International Relations*. – *International Studies Review*, 2001. – P. 53-73.
- 6 Gilles Kepel. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. – Cambridge: Polit Press, 1994. – P. 224.
- 7 Scott M. Thomas. *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations: The Struggle for the Soul of the Twenty-First Century*. – New York: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 309.
- 8 Peter L. Berger. *The Desecularization of the World* (Washington DC: Ethics and Public Policy Center, 1999. – P. 135.
- 9 Hadden, Jeffrey. 'Desacralizing Secularization Theory.' In *Secularization and Fundamentalism Reconsidered*, edited by Jeffrey K. Hadden and Anson D. Shupe. – New York: Paragon House, 1989. – P. 3-26.
- 10 Petito Fabio, Pavlos Hatzopoulos. *Religion in International Relations: The Return from Exile*. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – P. 286.
- 11 Attila K. Molnar. *The Construction of the Notion of Religion in Early Modern Europe. Method & Theory in the Study of Religion*, 2002. – P. 47-60.
- 12 Holsti K.J. *Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – P. 122.
- 13 Charles T., Gabriel A., *The Formation of National States in Western Europe*. – Princeton: Princeton University Press, 1975. – P. 77.
- 14 Jackson, Robert H. *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 163.
- 15 Cavanaugh William T. *The Liturgies of Church and State*, 2005. – P. 25-30.
- 16 Chris Brown. *Understanding International Relations*. – Basingstoke: Palgrave, 2001. – P. 32.
- 17 Hans J. Morgenthau, Kenneth W. Thompson. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. – New York: Knopf, 1985. – P. 688.
- 18 Roy Wallis, Steve Bruce. *Secularization: The Orthodox Model*, || in Steve Bruce (ed.). *Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – P. 8-30.
- 19 Harvey Cox. *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern Theology*. – New York: Simon and Schuster, 1984. – P. 304.
- 20 Stark Rodney. *Secularization, R.I.P.* – *Sociology of Religion*, 1999. – P. 249-273.

Укенов А.С.

Религия и международные отношения

Аннотация. Статья посвящена роли религии в международных отношениях. В ней рассматривается история религии в теориях международных отношений, обсуждается ряд способов влияния религии на международные отношения, подчеркивается важность религии в международных отношениях и выделяется особая роль «Съезда лидеров мировых и традиционных религий» на мировой арене.

Ключевые слова: Религия, международные отношения, секуляризация, глобализация, ксенофобия.

Ukenov A.

Religion and International Relations

Abstract. The article examines the important role of religion in international relations. If the first part is devoted to the history of religion in theories of international relations, then the second part of the article discusses a number of ways of the influence of religion on international relations. The final section highlights the importance of religion in international relations, as well as the role of the “Congress of Leaders of World and Traditional Religions” in the world arena.

Keywords: Religion, international relations, secularization, globalization, xenophobia.